ӘДӘБИЈЈАТ ВӘ ИНЧӘСӘНӘТ

13 мај 1988-чи ил. № 20 (2311)

ТАРЫМЫЗЫН БӨЈҮК ИСЛАҺАТЧЫСЫ

Муғамларымызын парлаг ифадәчиси, хanәндә мүшајиәтиндә әвәзсиз чалғы аләти олан тарымызын көклү шәкилдә тәкмилләшдирилмәсинә, индики формасыны алмасына көрә илк нөвбәдә бөјүк сәнәткарымыз Мирзә Садыг Әсәд оғлуна (Садыгчана) миннәтдарыг. Өзүнүн јениликчи ислаһаты нәтичәсиндә о, әввәлләр диз үстә чалынан тары синәјә галдырмыш, үрәклә көз-көзә гојмуш, гурулушунда дәјишикликләр етмәклә, симләрин вә пәрдәләрин сајыны артырмагла бу аләтин бәдии-техники имканларыны кенишләндирмишдир. Инди онда нәинки милли мусигимиз, еләчә дә бәстәкарларымызын, дүнја мусиги классикасынын ән јахшы нүмунәләри көзәл сәсләнир. Ифа имканларына көрә бу күн тар Авропа аләтләри илә бир сырада дајаныр.

Садыгчанын хатирәси тәкчә онун ифачылыг ән'әнәләринә садиг галан хәләфләри тәрәфиндән дејил, һәм дә бүтүн мусиги ичтимаијјәтимиз тәрәфиндән әзиз тутулур, вахташыры јад едилир.

Бу күнләрдә мусигисевәрләр Садыгчанын Азәрбајчан Дөвләт Филармонијасында кечирилән хатирә кечәсинә топлашмышдылар. Республика Мәдәнијјәт Назирлијинин, Мусиги Чәмијјәтинин вә Азәрбајчан Дөвләт Филармонијасынын биркә кечирдикләри бу кечәни филармонијанын директору вә бәдии рәһбәри, республиканын халг артисти Полад Бүлбүлоғлу ачмыш, әмәкдар артист, тарзән Рамиз Гулијев Мирзә Садыг Әсәд оғлунун јарадычылығы һаггында кениш данышмышдыр. Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы халг чалғы аләтләри кафедрасынын мүдири, республиканын халг артисти Сүлејман Әләскәров, халг шаири Бәхтијар Ваһабзадә, халг артисти Һабил Әлијев сәнәткарын мәдәнијјәт тарихимиздәки мөвгејиндән, ифачылыг ән'әнәләринин јашарлығындан сөз ачмышлар. Хатирә кечәсини республика Мусиги Чәмијјәти идарә һеј'әти сәдринин мүавини, халг артисти Фәрһад Бәдәлбәјли идарә етмишдир. Бәдии һиссәдә инчәсәнәт усталарынын иштиракы илә бөјүк консерт олмушдур.

Тар Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтинин инкишафында мүстәсна рол ојнајыр. Мә'лумдур ки, тарзәнлик сәнәти өзүнүн әсаслы инкишаф дөврүнә XIX әсрин икинчи јарысында башламышдыр. Индијә кими тар вә тар ифачылығы сәнәти чох узун бир тәкмилләшмә мәрһәләси кечмишдир. Бу тәкмилләшмә просесинин бүнөврәси Мирзә Садыг Әсәд оғлунун — ел арасында Садыгчан кими танынан устадын ады илә бағлыдыр.

Садыгчан фитри исте'дады вә зәһмәтсевәрлији илә инчәсәнәт тарихимиздә бөјүк нүфуз газанмыш, сөзүн һәгиги мә'насында новатор тарзән олмушдур.

Азәрбајчанын ән көзәл күшәләриндән бириндә—шаирләр, әдибләр вә мусигичиләр бешији, Гарабағын мәдәнијјәт мәркәзи Шушада анадан олмуш Садыг өмүр боју да бурада јашајыб-јаратмышдыр. Тарзән кими кәнч јашларындан мәшһурлашмыш, шөһрәти Загафгазијаја, Дағыстана, Орта Асијаја, Түркијәјә вә Иран шәһәрләринә јајылмышдыр. Шушада, еләчә дә дә'вәт олундуғу шәһәрләрдә мусиги һәвәскарларына тар сәнәтинин сирләрини өјрәтдијинә көрә, она чох вахт «Мирзә Садыг» дејәрмишләр.

Мирзә Садығын мусиги фәалијјәти вә јарадычылығы чохшахәли олмушдур. О, илк дәфә ифачылыгда, тарын гурулушунда бир сыра санбаллы, чәсарәтли јениликләр апармышдыр. Сонралар һәмин новаторлуг өзүнү доғрултмушдур. О, тарын техники имканларыны зирвәјә галдырмыш, нәинки симләринин сајыны артырмыш, һәтта бу аләтин чанағынын ичини тамамилә башга бичимдә јонуб јүнкүлләшдирмиш, бунунла да сәс тембриндә ингилаб еләмишдир. Чанағы јени шәкилдә ишләнән аләтин үзү хејли кенишләнмиш, бу да тарда күчлү сәсләнмә имканы јаратмышдыр. Симләрин сајыны ики дәфә артырмаг чәһди әввәлчә чидди чәтинлик төрәтмишдир. Артырылмыш симләр тар голунун әјилмәсинә, көзләнилмәдән вәзијјәтин дәјишмәсинә кәтириб чыхармышдыр. Бу да өз нөвбәсиндә сәс һармонијасына олмазын хәләл кәтирмишдир. Бәс нејләмәли? Бөјүк устад буна да чарә тапмыш, чанағын ичәрисиндә бу чатышмазлыға әнчам чәкмишдир. О, голун бәнд едилдији јердән симләрин чанағын архасына бәнд олдуғу јерә ағач дајаг кечирмиш, бунунла да мәвази тарымлыг алынмасына, симләрин мүстәһкәмлијинә (әсаслы мөһкәмләнмәсинә), голун гисмән әјилмәсинин там арадан галдырылмасына наил олмушдур. Беләликлә, тар Садыгчанын симасында даһи јарадычысыны тапмышдыр. Мән «даһи» сөзүнү там мәс'улијјәтлә ишләдирәм. Чүнки Садыгчан реформасы олмасајды тар дөврүмүзүн классик мусиги аләтләри аиләсинә кирә билмәзди вә бу күн Бетһовенин, Һајднын, Мотсартын, Чајковскинин классик әсәрләрини тарда чалмаг олмазды.

Мирзә Садыг бу мә'нада инчәсәнәт тарихимиздә ислаһатчыдыр. Онун новаторлуғу — бајаг дедијим кими милли мусиги аләминдә ингилабдыр. Мән бу «ингилаб»ын бә'зи хүсусијјәтләри үзәриндә дајанмағы ваҹиб билирәм. Садыгчан көвдәдә, јә'ни чанагда апардығы ислаһатла кифајәтләнмәмишдир. О, гола бағланан пәрдәләр системини дә тамамилә гајдаја салмышдыр. Симләрин јерләшдирилмәсини вә пәрдәләрин дүзүмүнү даһијанә бир усталыгла халг мусигимизин ладлары әсасында тәнзимләмиш, јени аләтдә муғамларын, халг һаваларынын бүтүн хырдалыглары вә инчәликләринә гәдәр идеал сәсләнмәси үчүн кәшфләр вә ихтиралар мүәллифинә чеврилмишдир. Бу мүрәккәб, мәс'улијјәтли ишдә Сәфијәддин Урмәви, Мир Мөһсүн Нәвваб вә башга мусиги алимләринин нәзәријјәләри Садыгчанын көмәјинә кәлмишдир. Бурасыны дејим ки, мүасир тар аләтиндәки чинкәнә симләрин дә һалал мүәллифи Садыгчандыр. Чинкәнә симләрин нә демәк олдуғуну муғамларымызын, бәстәкарларымызын тар үчүн јаздыглары консертләрин, пјесләрин ифачылары даһа дәриндән баша дүшүрләр. Мирзә Садыг һәмин симләр васитәсилә тарда һармоник һәмаһәнклик јаратмыш, үмуми резонансы күчләндирмишдир. Чинкәнә симләр һәм дә үмуми тембрә көзәллик вә инчәлик кәтирмишдир. Беләликлә, Мирзә Садығын јенидән гурашдырдығы тар гыса мүддәтдә кениш јајылды вә тар ифачылығында јени инкишаф мәрһәләсинин әсасы гојулду. Индики тарын модели, ифа тәрзи, тутма гајдасы бизә Мирзә Садыгдан — Садыгчандан мирас галмышдыр.

Јаратдығы тар илә о дөврдәки 3 симли каманча көк вә сәсләнмә чәһәтдән ајаглаша билмәзди. Нәзәрә алсаг ки, Садыгчан һәм дә каманчачалан иди, онда каманчаја 4-чү симин әлавә олунмасы идејасынын она мәхсуслуғу шүбһә доғурмаз. Лакин сонралар бу идеја башгалары тәрәфиндән һәјата кечирилмишдир.

Садыгчанын јаратдығы Азәрбајчан тарынын сонракы инкишафында бир чох көркәмли тар ифачыларынын да хидмәти вар. Һәмин сәнәткарларын ичәрисиндә Гурбан Примовун вә Мирзә Мәнсур Мәнсуровун адларыны еһтирам һисси илә чәкмәлијик.

«Сәнәткар олмаг истәјән, кәрәк әввәлчә пешәкар олсун!» шуарыны ифачылыг ишиндә өзүнә әсас көтүрән Мирзә Садыг тарда чалғы техникасыны јүксәк зирвәјә галдырмаг зәрурәтини һәлә кәнч јашларында икән јахшы дәрк етмиш вә сон дәрәчә чидди чалышганлығы сајәсиндә мизраб вә бармаг вурмаг техникасыны хејли артырмаға наил олмушдур. Көркәмли бәстәкар вә мусигишүнас Әфрасијаб Бәдәлбәјлинин сөзләрилә десәк, «Тарда мүхтәлиф сәсләнмәләр алмаг үчүн бә'зән сағ әлин иштиракы олмадан (мизрабсыз) јалныз сол әлин бармагларыны хүсуси тәрздә симләр үзәринә вурараг дәјишдирмәк, ја да симләри сыхыб пәрдә боју јухары дартмаг јолу илә тарда ајры-ајры сәси бир нөв глиссандовари тәрздә узатмаг... үсуллары Садыгчанын ифачылыг тәчрүбәсиндән јадикар галан техники пријомлардыр».

Мирзә Садығын чохшахәли мусиги јарадычылығынын мүһүм мәрһәләсини тәшкил едән чәһәтләрдән бири дә онун муғаматда шө'бәләрарасы рәнкләр вә дирингәләр јаратмасыдыр.

Она гәдәр муғам дәсткаһларында тәсниф, рәнк чалмазмышлар. Илк дәфә тәснифләри, рәнкләри Мирзә Садыг дәсткаһлара әлавә етмиш, ону виртуозчасына нүмајиш етдирмишдир. Муғам ифачылығындакы бу јенилији бүтүн Гафгаз чалғычылары арасында дәб салмышдыр.

Беләликлә, Садыгчан феномени сајәсиндә Азәрбајчан муғаматынын маһијјәти, онун ифадә васитәләри, тә'сир гүввәси вә ифа үслубу јени пилләјә галхды. Азәрбајчан халг мусигиси тарихиндә там јени бир сәһифә ачылды.

Мирзә Садыг мусиги сәнәтинин, муғамларын, мисилсиз тәрчүманы олан тарымызын гәдир-гијмәтини учалтмыш, ону классик мусиги аләтләринин сырасына чыхармышдыр. Бу күн фәхрлә дејә биләрик ки, Мәшәди Зејнал, Малыбәјли Һәмид, Мәшәди Чәмил Әмиров, Ширин Ахундов, Мирзә Мәнсур Мәнсуров, Гурбан Примов, Арсен Јарамышев вә башгалары Садыгчан мәктәбинин јетишдирмәләри олмушлар. Халгымызын севимли сәнәткары ејни заманда бејнәлмиләлчи бир шәхсијјәт олуб. Онун ансамблында азәрбајчанлы, ермәни, күрчү, ләзки вә башга милләтләрдән олан мусигичиләр дә чалыб-чағырмышлар. Садыгчанын бөјүк исте'дады милли мусигимизин севилмәсиндә, Гафгазда он мө'тәбәр јерә чыхмасында мисилсиз рол ојнамышдыр. О вахтлар Садыгчанын дәстәсинә дүшән чалғычы, ханәндә өзүнү хошбәхт сајырды. Чүнки онун ансамблы ади мусиги коллективи дејил, сөзүн әсл мә'насында «мусиги академијасы» иди; онлар бурада јеткинләшир вә һәр чәһәтдән пүхтәләширдиләр.

Устадын јаратдығы Азәрбајчан тары инди е'тибарлы әлләрдәдир. Инди тарымызын сәси өлкәмизин, еләчә дә дүнјанын ән мәшһур сәһнәләриндә вүгарла сәсләнир, сәнәт јарышларындан һәмишә үзүағ чыхыр. Чохдан бәри һәмин аләтдә муғамларымызла јанашы рус, совет, еләчә дә Азәрбајчан бәстәкарларынын вә Гәрби Авропа мүәллифләринин ән јахшы әсәрләри сәсләнмәкдәдир.

Бөјүк тарзәнин һәјат вә јарадычылығыны әсаслы өјрәнмәк, онун елми-нәзәри тәһлилини вермәк Азәрбајчан мусигишүнаслығынын проблемләриндән бири олараг галыр. Чох тәәссүф! Чох тәәссүф ки, һәлә индијә кими Садыгчан јарадычылығы вә онун тар мәктәбини ишыгландыран санбаллы монографијанын һәсрәтиндәјик. Бу, мусиги ичтимаијјәтимиз үчүн бағышланылмаз нөгсандыр. Бу нөгсаны арадан галдырмаг ваҹиб ишимиздир. Чәсарәтлә дејә биләрәм ки, әкәр башга бир халгын белә даһи сәнәткары олсајды ону бүтүн дүнјаја таныдарды, јубилејини ЈУНЕСКО хәтти илә кечирәрди.

Анадан олмасынын 150 иллијинә һазырлашдығымыз, ихтирачы-устад тарзән Мирзә Садыг Әсәд оғлу — Садыгчанын хатирәсини әбәдиләшдирмәк бизим борчумуздур. Нијә бу күнәдәк онун һејкәли јохдур? Нијә демәк асандыр. Сөздән әмәлә кечмәк лазымдыр. Нијә Шушадакы халг чалғы аләтләри фабрики мүасир тарымызын мисилсиз ихтирачысынын адыны дашымасын? Нијә республика үзрә, еләчә дә Азәрбајчан консерваторијасында кечирилән халг чалғы аләтләри үзрә мүсабигәләрин бири Садыгчанын адына олмасын?

Өлкәмиздә вә еләчә дә харичи өлкәләрдә мәшһур мусигичиләр адына мүхтәлиф тәркибли пешәкар ансамбллар олдуғу кими, бизим филармонијанын нәздиндә дә Садыгчан адына тар-каманча-дәф аләтләриндән ибарәт, даима фәалијјәт көстәрән Азәрбајчан халг чалғы аләтләри үчлүјү тәшкил едилсин. Белә бир үчлүк јаранса халг мусигиси илә јанашы бәстәкарларымызын бу коллектив үчүн јаздыглары оријинал әсәрләр дә ифа олуна биләр.

Бакыда, гәдим Кәнчәдә, Гарабағда вә башга рајонларымызда јаранан јени мусиги мәктәбләриндән бири онун адыны дашыса Мәдәнијјәт Назирлијимизә бәри башдан дәрин тәшәккүрүмүзү вә миннәтдарлығымызы билдирәрик. Әслиндә елә хатирә кечәсинин тәшкили дә һәмин тәшкилатын тәшәббүсүдүр.

Өлмәз устадымыз, тары дүнја мусиги мәдәнијјәти аиләсинә үзв еләјән Садыгчанымыз буна лајигдир. Бирчә галыр варислик борчумузу өдәмәк. Инанырам ки, Садыгчан ирсинин өјрәнилмәси, арашдырылмасы Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасыны, консерваторијамызы да дәриндән дүшүндүрәчәкдир. Садыгчан ирсини јашатмаг, зәнкинләшдирмәк милли мәдәнијјәтимизин кешијиндә дајанмаг демәкдир.

Рамиз ГУЛИЈЕВ,
Азәрбајчан ССР әмәкдар артисти, Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын досенти.